BÁCSORSZÁG
VAJDASÁGI HONISMERETI SZEMLE
• 2009/1. (48. szám)

Alapító: Grafoprodukt Kft., 24000 Szabadka, József Attila u. 26., tel./fax: 024/555-032, e-mail: bacsorszag@nadlanu.com www.bacsorszag.rs
Szerkeszti a szerkesztőbizottság: Ricz Péter (elnök), Horváth József, Korhecz Papp Zsuzsanna, Kunkin Zsuzsanna, Dr. Mészáros Zoltán, Özvegy Károly, Silling Léda.
Kiadó: *Bácsország* Vajdasági Honismereti Társaság. **Elnök:** Szabó Lajos.
Számítógépes tördelés: Göncöl Róbert
Korrektor: Kunkin Zsuzsanna

Szerkesztőség és levélcím: Grafoprodukt Kft., 24000 Szabadka, József Attila u. 26., tel./fax: 024/555-032
Tagsági díj egy évre: 1000 dinár.
Csekkszámlaszám: 160-135364-26
Nyomda: Grafoprodukt Kft., Szabadka
Igazgató: Özvegy Károly

Minden jog fenntartva!
A szerkesztőség beleegyezése nélkül a Bácsországban megjelent cikkek nem közölhetők!

A fedőlapon ***RÉSZLET VÁRADI PÉTER, KALOCSA-BÁCSI ÉRSEK KÖNYVEINEK EGYIK LAPJÁRÓL (MISSALE STRIGONENSE, 1498)***
A hátlapon: ***SZABADKA SZABAD KIRÁLYI VÁROS PRIVILÉGUMA A CÍMERREL. BITTERMANN KÁROLY NYOMDÁJA, SZABADKA, 1886***

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Biblioteka Matice srpske, Novi Sad

930.85(497.113)

BÁCSORSZÁG : vajdasági honismereti szemle / szerkeszti a szerkesztőbizottság. - 1995, 1- . - Szabadka Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság, 1995-. – 30 cm

Tromesečno
ISSN 1450-6831

COBISS.SR-ID 135176711

Készült a

és SZABADKA ÖNKORMÁNYZATÁNAK

támogatásával.

TARTALOM

Földesi Ferenc
Váradi Péter, kalocsa-bácsi érsek könyvtára **2**

Kovács Mária
Gyékénytó **5**

Molnár Zoltán
Nagy Háborús (1914–1918) katonatemetők a Délvidéken/Vajdaságban **8**

Dévavári Zoltán
A kisebbségi magyarság falukutató mozgalmai a világháborúk közötti években **14**

Dévavári Zoltán
A két világháború közötti délvidéki magyar szellemi élet néhány kérdése **18**

Tóth Tamás
Ijjas és Budanovich **25**

Merinu Éva
A hajósi sváb cselédlányok zsidó családokhoz szegődése a XX. század első felében **36**

Fábián Borbála
A főispáni hivataltól a főispánságig **40**

Végső István
Kik küldtek bombákat Kiskunhalasnak 1944 karácsonyán? **49**

Valastyán Balázs
Magyar-jugoszláv határincidensek (1948–1949) **52**

Cservenák Pál
Tavasz, Nyár, Ősz, Tél... **59**

Szabó J. József
A Pancsováról indult Csalog József – a régészet panteonjába jutott **62**

Erdei Ernő
Magyarok Pancsován **64**

Wicker Erika
Rácok és vlahok a hódoltság kori Észak-Bácskában **67**

Szőke Anna
Ha otthagynám a templomot, megverne a Jóisten! **68**

Virág Gábor
„Játék és valóság” **72**

Kovács Endre
Régen itt halastó volt! **82**

Szénásiné Harton Edit
Bácsalmás középfokú oktatásának hét évtizede **86**

Kocsis Antal
Zentagunarasi keresztek **91**

Ökrész Károly
A temerini zsidó temető **93**

Paracki Teodóra
A szenttamási római katolikus templom története **98**

Ricz Péter
Szemelvények a vajdasági magyarság történetéből a kezdetektől Trianonig **105**

Tomik Nimród
„...a sz. háromság körül volt emberfejekkel rakva...” **114**

Petrović Stevan
Vadásztársaságok szerveződése Bács-Bodrog és Torontál vármegyében 1872 és 1914 között **129**

Orosz Kálmán
Szalókai disznótor **130**

Ljudevit Vujković Lamić
Szabadka levélbélyegeken **132**

Mészáros Zoltán
In memoriam Lalia Gábor **134**

Fábián Borbála
Közel 60 év után újra van Baján levéltár! **134**

Ninkovné K. Olga
Korhecz Papp Zsuzsanna: Újjászületések **135**

Mészáros Zoltán
Történetek katarzis nélkül (továbbra is) **136**

Korhecz Papp Zsuzsanna
Pesky József három oltárképének restaurálása **137**

Dr. Tóth Tamás, Szeged

Nem csak az országhatárok változtak meg 1920-ban, miután életbe lépett a trianoni békediktátum. A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye határai is nagymértékben módosultak az 1920-as évek elején, ami a hívők, a papság és az egyház szervezeteinek erőszakos felosztásához vezetett. Ez a felosztottság 1941 és 1944 között az újraegyesítés idején és utána tett lépések körül, főleg a Főegyházmegye hierarchiájában hozott változásokat.

IJJAS ÉS BUDANOVICH

A Bácsi Apostoli Kormányzóság 1941-1944

A két világháború között

A Trianoni Békeszerződés (1920) az országhatárokkal együtt az egyházmegyék határait is jelentősen befolyásolta. A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye elveszítette papjainak mintegy 50, egyház-szervezetének 60, híveinek 70%-át.[1] 150 plébániájából és önálló lelkészségéből mindössze 60 maradt az anyaországban, 90 került a határon túlra.[2] A terület mintegy egymilliós népességének 69%-a volt római katolikus, közülük 204.000 maradt Magyarországon, 470.000 került a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba (1929-től Jugoszlávia).[3] A Főegyházmegye legnagyobb települése, Szabadka szabad királyi város és több jelentős helység is a határon túlra került. A XI. század óta a Főegyházmegye részét képező Bács vármegye déli, nagyobbik része (Szabadka, Újvidék, Zenta, Zombor és környéke) az I. Világháború után megalakult új délszláv állam része lett, a békekötés utáni Magyarországon az egykori Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye legdélnyugatibb része (Kalocsa és környéke) és Bács vármegye északi, kisebbik része (Baja és környéke) maradt. A magyar katolikus hierarchiában második helyet elfoglaló kalocsa(-bács)i érsek Főegyházmegyéje az ország legkisebb egyházmegyéje lett, ahol az ország katolikus lakosságának alig több mint 3%-a élt.[4]

Kalocsa-Bács hagyományosan többnemzetiségű volt, legjelentősebb katolikus nemzetiségei a magyar, a német és a délszláv (*illyrica*) népcsoportok voltak. 1923-ban, a Bácsi Apostoli Kormányzóság megalapításakor, a magyar nyelvű plébániák aránya 40 %, a német nyelvűeké 14 %, a délszláv nyelvűeké 1-2 %, a kétnyelvűeké 29 %, háromnyelvűeké 16 % volt.[5] A terület nemzetiségi sokszínűsége a szétszakítás után is megmaradt a határ mindkét oldalán, még akkor is, ha a magyarok aránya a határ magyar az oldalán jóval nagyobb lett, mint a délszláv oldalon.

Számos Kalocsán őrzött dokumentum bizonyítja, hogy Várady Lipót Árpád érsek (1914-1923) igyekezett a határ másik oldalán lévő papjai és hívei segítségére lenni.[6] Hamarosan azonban a határ két oldala között egyre inkább ellehetetlenülő kommunikáció, a lelkipásztori ellátás és az ügyek intézése miatt szükségessé vált a terület legalább részleges autonómmá válása, még akkor is, ha sokan reménykedtek abban, hogy ideiglenes állapotról van szó. Egy ránk maradt dokumentum szerint 1921-ben a Vallás- és Közoktatási Minisztérium azt a tájékoztatást kapta, hogy a határ túloldalára szakadt plébániák az ekkor már diszmembrált Felvidék mintájára el akarnak szakadni. Az érseki aula információi szerint azonban *„a kalocsai érseki egyházmegye bácskai részének papsága egy-két pap kivételével mind az elszakadás ellen van s mindent elkövet, hogy az be ne következzék.”*[7] Az elszakadás a szerb kormány érdeke volt, valamint a feljegyzés szerint néhány pap táplált ez irányú reményeket (az írás szám szerint ötöt sorol fel, ami nagyságrendileg még akkor is nagyon alacsony, ha szépített érték lenne). A dokumentum első helyen Budanovich Lajost említette.

1923-ban, politikai instabilitás miatti néhány év kivárást követően, a Szentszék valamiképpen rendezni akarta az egyházjogi viszonyokat. Ekkor, 1923. február 15-én[8] felállította a Bács(ka)i Apostoli Kormányzóságot (Adminisztratúrát), és mind a kalocsai mind a bácsi részre egyelőre apostoli kormányzókat (adminisztrátorokat) nevezett ki. A Szentszék olyan esetekben folyamodik ehhez az eljáráshoz, ha még a politikai helyzet bizonytalansága miatt nem tekintheti véglegesnek a kialakult helyzetet. (Így történt ez a többi, a határ által szétvált egyházmegyei részek esetében is.). Így lett a bácskai részek *„ad nutum Sanctae Sedis”*, azaz *„a Szentszék rendelkezésére álló”*, kormányzója Budanovich Lajos, de püspöki kinevezés nélkül, és így került Várady Lipót Árpád kalocsa-bácsi érsek halálát követően (aki pár nappal a Bácsi Apostoli Kormányzóság felállítását követően, 1923. február 18-án halt meg) Dr. Zichy Gyula gróf adminisztrátorként a kalocsai érsekség élére még ugyanabban az évben. Zichy Gyula, mivel a kalocsai részek egyházjogi helyzete sokkal világosabb volt, 1925-ben érseki kinevezést kapott (kormányzó: 1923-1925; érsek: 1925-1942). Nem kis riadalmat keltett, amikor a kinevező bullából a „kalocsai” mellől elmaradt a „bácsi” jelző (hiszen magyar oldalon a kettészakadást következetesen ideiglenesnek tekintették). A hiányzó jelzőt a bulla ünnepélyes felolvasásakor szúrták be. A Nunciatúra levélben nyugtatta meg a kalocsaiakat: Biztosították a főpásztort, hogy a beszúrás helyes volt, és *„a kalocsai és bácsi érsek ur kinevezés Bullájában a bacsiensis szó kihagyása lapsus calami* [elírás] *folytán történt* […] *semmi esetre nem lehet szó az egyházmegyének ketté választásáról szóló intézkedésről”*.[9] Zichy a jugoszláv oldalra került javainak ügyében jogi úton is igyekezett érvényt szerezni igazának, a Hágai Nemzetközi Bíróságon sikerrel perelt kárpótlásért az érsekség Jugoszláviába került javai miatt. Az azonban már nem volt világos, hogy ezen javak élvezete kit illetne: a kalocsai érseket vagy a bácsi adminisztrátort. Róma döntését kértek ebben az ügyben, amely azonban sajnos sosem érkezett meg.[10]

Az 1941-es tavaszi események

1941. április 10-én Horvátország kikiáltotta függetlenségét, ezzel a magyar kormány Jugoszláviát megszűntnek tekintette. Másnap

A Magyarkanizsa, Újvidék, Óbecse és Mohol plébánosainak Kalocsára eljuttatott memorandumához csatolt Bácska térkép 1926-ból, a hátlap felirata: „Dismembratio Obornjača"

a magyar csapatok bevonultak a Délvidékre. Így 1941 tavaszán a Főegyházmegye területe újra egyesülhetett. Gróf Zichy Gyula 1941. április 16-án azzal bízta meg Ijjas Józsefet, hogy tájékozódjon

Ijjas József

Ijjas (Ikotity) József a Bács-Bodrog vármegyei Baján született 1901. november 5-én bunyevác családban. Középiskoláit Baján és Kalocsán, majd a teológiát Budapesten végezte. 1925. június 14-én szentelték pappá Kalocsán. Dusnokon volt káplán, ezután Szeremlére nevezték ki adminisztrátornak, majd Kalocsára került, szemináriumi prefektusnak és tanárnak. 1928-ban a római *Institutum Biblicum* növendékeként tanult tovább. A következő évtől ismét Kalocsán találjuk, előbb érseki szertartóként, majd főegyházmegyei cenzorként. 1931-ben magyarosította a nevét Ikotityról Ijjasra. 1935-ben Budapestre kerül, ahol a Szent Imre Kollégium prefektusa lett. 1937-ben kinevezik a jeruzsálemi Szent István Zarándokház igazgatójának. 1939-ben újra Budapesten találjuk, a Központi Papnevelő Intézet prefektusaként, de a Hittudományi Karon is tanított. A magyar csapatok 1941-es délvidéki bevonulását követően az egyházi és az állami illetékesek is Ijjast látták a legmegfelelőbb személynek arra, hogy koordinálja a Főegyházmegye egyházi újraegyesítését. Dr. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter és gróf Dr. Zichy Gyula kalocsai érsek megbízásából járt el a Bácska ügyében. Erről az időszakról tanúskodnak precíz feljegyzései, amelyeket fontos dokumentumok másolataival együtt 1943. május 28-án kelt levelével juttatott el Kalocsára. A levelet Dr. Horváth Győző kalocsai segédpüspöknek, a széküresedés miatt kalocsai káptalani helynök és bácsi apostoli kormányzónak címezte, mivel a Csanádi Egyházmegye megújítója, Dr. Glattfelder Gyula betegsége miatt nem fogadta el az érseki kinevezést (1942), Grősz Józsefet érseket (1943-1961) pedig már május 7-én kinevezték ugyan, de csak július 11-én iktatták be hivatalába.

Az iratjegyzék 13 tételt tartalmaz:

1. *Dr. Ijjas József levele 1941. május 4. Zichy érsek úrhoz;*
2. *Dr. Ijjas József jelentése 1941. május 6-án a V.K.M.-nek* [= vallás- és közoktatásügyi miniszter];
3. *Az Ap.* [= Apostoli] *Nuntius levele Budánovich püspökhöz 1941. május 15-én;*
4. *Az Ap. Nuntius levele Budánovich püspökhöz 1941. május 19-én;*
5. *Dr. Ijjas József jelentése Zichy érsek úrhoz 1941. május 17-én;*
6. *Pro memoria Dr. Ijjas Józseftől 1941. május 24-én;*
7. *Zichy érsek levele a Nuntiushoz 1941. május 24-én;*
8. *Budánovich püspök levele a Nuntiushoz 1941. május 29-én;*
9. *Budánovich püspök levele a kalocsai Érsekhez 1941. május 29-én;*
10. *Pro memoria Dr. Ijjas Józseftől 1941. június 7.;*

a bácskai helyzetről. Erről az időszakról tanúskodnak feljegyzései, amelyeket 1943-ban gyűjtött egybe. Fontos megjegyeznünk, hogy az Ijjas által készített dokumentumok az anyaország Magyar Királyság, illetve az anyaegyházmegye Kalocsa(-Bács) szemszögéből mutatják be a Bácsi Apostoli Kormányzóságban Budanovich idején történteket, azonban mindenképpen olyan dokumentumokról van szó, amelyek a szemtanú precíz feljegyzései révén értékes információkkal szolgálnak az ekkor történtekről.

Ijjas József első bácskai útjának tapasztalatai

Ijjas József a megbízását követően rögtön leutazott a bácsalmási származású Dr. Evetovics Kunó (1898-1971) ciszterci főiskolai tanár társaságában a Bácskába. Az április 24. és május 3. közötti első út végeztével tapasztalatairól egy nyolc oldalas jelentésben[11] számolt be főpásztorának, illetve egy kilenc oldalas[12] beszámolóban a vallás- és közoktatásügyi miniszternek. Felmérte a Bácsi Apostoli Kormányzóság állapotát politikai, vallási és nemzetiségi szempontból egyaránt.

A délvidéki nemzetiségek helyzete

Az 1939-es jugoszláv sematizmus alapján készült felmérés szerint az 1941-es visszacsatoláskor 8712 km^2 került vissza az anyaegyházmegyéhez, 480.568 katolikus hívővel.[13] A területen 194.483 ortodox, 95.555 protestáns, 13.562 zsidó vallású és 6.187 „egyéb" élt. 4 főesperességbe 12 esperesség, ill. 92 plébánia, 17 helyi lelkészség illetve vikária szerveződött. A felmérések szerint tisztán magyar plébánia/lelkészség 41, tisztán német 23 és tisztán szláv[14] plébánia 6 volt. Magyar-német hely 2, német-magyar 5, magyar-szláv 10, szláv-magyar 6, magyar-német-szláv 1, magyar-szláv-német 0, német-szláv-magyar 1, szláv-német-magyar 4, szláv-magyar-német 5, német-magyar-szláv 0, szláv-német 2, német-szláv 0, szlovák 1, két helyről nem érkezett adat. Számításaik szerint 15 többnyelvű helyen voltak többségben a magyarok.

Ezeket az adatokat Ijjas József feljegyzései is megerősítik. A majdnem félmillió katolikus hívő nagy része ekkor tehát magyar volt. A Bácskában elő magyarok főként katolikusok voltak, Ijjas olvasatában a hitük összetartó erő maradt számukra, melyet a *„megszállás két évtizede alatti is hűségesen megőriztek."*[15]

A jelentés szerint sokkal nehezebb volt a helyzetük a többi nemzeti kisebbségnek, főként az itt élő két kis szláv nemzetiségnek, bunyevácoknak és sokácoknak, akik szerb uralom miatt kényszerhelyzetbe kerültek, mivel a szerbek a saját nemzetiségüket akarták erősíteni általuk:[16] államosították az iskoláikat, szerb tanítókkal, cirill betűkkel tanították írni és olvasni a gyermekeiket. Ijjas szerint ezért *„menedéket kerestek és ezt nem találták meg másban, mint abban, hogy horvátoknak jelentették ki magukat."*[17] Majd így folytatja: *„Ebbe annyira belelovallták magukat, hogy szinte elfogultan kerestek mindenféle történelmi adatot, amellyel azt igazolhatták, hogy ők valóban egyek a horvátokkal. Politikai magatartásukban inkább huztak a horvátok felé, átvették nyelvüket is, Horvátországban végezték iskoláikat, nem csoda hogy ma már a bunyevác és sokac értelmiség magát egyszerűen horvátnak vallja."*[18] Ijjas keserűen jegyzi meg, hogy már csak nagyon kevesen vannak, akik sajátosan bunyevácnak vagy sokácnak vallják magukat, mégpedig sajnos azok, akik szerbbarátok. Tény, hogy a bunyevác és a sokác nemzetiség nyelvében, kultúrájában, és vallásában is a horvátokhoz állt közelebb, mégis elgondolkodtató, hogy Ijjas/Ikotity József, aki maga is bunyevác volt, miért teszi le a voksát az önálló bunyevác és sokác nemzetiségi identitás mellett. Az elhorvátosodással kapcsolatosan megjegyzi, hogy mindez összességében nem jelent horvát nacionalizmust, kitartottak vallásukban, család-, hagyomány- és tekintélytiszteletükben, így: *„Ez a nemzetiség hűséges államalkotó polgára lesz a magyar hazának, ha nemzetiségi, népi életét ugy élheti, ahogy azt Szent István*

11. *Dr. Ijjas József levele Budánovich püspökhöz 1941. június 7.;*

12. *Pro memoria Dr. Ijjas Józseftől 1943. május 27-én;*

13. *Beresztóczy min. tan.* [miniszteri tanácsos] *jelentése Budánovich elszámolásáról.*

[A 13. tételhez tartozó mellékletek nem kerültek be az irattárba. Az iratok lelőhelye: KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 3546/1943. sz. (Szabadka, 1943. május 28.); A Kalocsára került eredeti példányok ugyanabban a fondban találhatók meg, más iratokkal együtt. A 2. és a 3. számú iratnak az Esztergomi Prímási Levéltárban található példányait más, ott lévő és az ügyet érintő dokumentumaival együtt már publikálta Merk Zsuzsa, de a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban (KFL) lévő, Budanovich Lajosra vonatkozó iratokat akkor még elveszettnek gondolták. Merk Zs., *Adatok Budanovich Lajos püspök tevékenységéhez a Délvidék Magyarországhoz kerülésének időszakában (1941-1944).* In: *Bács-Kiskun megye múltjából XIV.* Szerk. Iványosi-Szabó T., Tóth Á. Kecskemét 1998. 263-283.]

Ijjas József 1944-ben érdemei elismeréseként pápai prelátusi címet kapott, és mivel érseki biztossága is megszűnt a helyzet változása miatt, plébánoshelyettes lett Dusnokon. 1947-ben kinevezték a kalocsai Szent Imre Plébánia plébánosává, ill. emellett 1951-ben főszentszéki bíró lett. 1954-ben Miskére került, két év múlva esperes lett. 1962-ben Baja-Belváros plébánoshelyettese. 1964. szeptember 15-én, a vatikáni-magyar megállapodást követően tagaratai címzetes püspökké és csanádi apostoli kormányzóvá nevezte ki VI. Pál pápa (1963-1978). E minőségben vett részt a II. Vatikáni Zsinaton is. Püspökké október 28-án szentelték Budapesten. 1969. február 18-án kalocsai érsekké nevezték ki, így – az esztergomi szék akadályoztatása miatt – a magyar hierarchia második méltóságát viselve a Püspöki Kar elnöke is lett. 1976-ban pápai trónállói címet adományoztak neki. 1982-től Dr. Paskai László volt a koadjutora (esztergomi érsek 1987-1993, majd esztergom-budapesti érsek 1993-2003), majd a felmentése előtti hónapokban Dr. Dankó Lászlót nevezték ki apostoli kormányzóvá (1987, kalocsai érsek 1987-1993, majd kalocsa-kecskeméti érsek 1993-1999). Ijjas József 1987. június 5-én felmentéssel vonult nyugdíjba, 1989. április 29-én Kalocsán hunyt el. A szocialista államhoz való viszonya jelenleg vita tárgyát képezi.

Sinkó F., Balogh M., *Grősz József.* In: *Magyar Katolikus Lexikon* (= MKL). Főszerk. Diós I. Szerk. Viczián J. Budapest 1993-. 4 (1998) 233.

Viczián J., *Ijjas József.* In: MKL 5 (2000) 214sk.

KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 3546/1943. sz. (Szabadka, 1943. május 28.)

birodalma neki biztosítja."[19] Ijjas itt feltehetőleg *„az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő,"* a szentistváni *Intelmek*ből jól ismert és elgondolkoztató hatodik intelemre utal, hiszen a *Regnum Hungariae* mindig többnemzetiségű állam volt. (Sajnos azt is meg kell jegyeznünk, hogy a XIX. században általánossá vált magyar nyelvű *Magyar Királyság* elnevezés és a hozzá társuló eszmeiség egy része nem tett jót ennek az elvnek, hiszen a Királyság alattvalóinak jó része bár szívesen vallotta korábban magát a *Regnum Hungariae* részének, de nem érezte magát nemzetiségi szempontból is magyarnak. Jól szemléltetik ezt a szláv nyelvek, amelyek a „magyar" kifejezésre más kifejezést használnak, ha a régi monarchiáról van szó, és megint mást, ha a magyar nemzetről ill. a mai magyar államról beszélnek.)

A német kisebbségről szólva Ijjas szomorúan jelenti, hogy többségük a náci agitáció áldozatává vált.[20] A németajkú településeken a házakon, de még a templomtornyokon is horogkeresztes zászlók lengenek. Volt olyan község, ahol a magyarok bevonulása után két nap alatt négy magyarellenes tüntetést is tartottak, a *„Los von Ungarn"*[21] jeligével. Az agitátorok azzal a hírrel bujtogatnak, hogy a magyar fennhatóság csak ideiglenes, a magyar katonák lényegében csak csendőrök, a német Harmadik Birodalom uralma alá fog kerülni a terület. Felekezeti téren szintén szomorú volt a helyzet: A propaganda következményeként sokan a lelkipásztoraik ellen fordultak. Több kiváló lelkipásztort érnek rendszeresen inzultusok, és az egyházi kiadású német nyelvű sajtót is támadások érik, így a *Donau* című újságot tüntetők égették el ünnepélyesen. A felekezeti iskolákról nem akarnak hallani sem, a vallásos társulatokat sem tűrik meg, a húsvéti szentgyónást és szentáldozást csak egynegyedük végezte el, csak az öregek és az egészen kicsi iskolás gyermekek járnak templomba. A papság döntő többsége mégis *„szinte mártirlélekkel állja a harcot."*[22]

A kalocsai Főszékesegyház napjainkban

Apostoli kormányzóság vagy egyházmegye?

Ijjas és Kalocsa számára is fontos volt tisztázni az adminisztratúra helyzetét. A legfontosabb kérdés az apostoli kormányzó, Budanovich Lajos püspök jövője volt. Ijjas József igyekszik objektív maradni, amikor hangsúlyozza: *„El kell ismerni, hogy bámulatos munkaerővel, semmitől vissza nem rettenő energiával látta el tisztségét. Munkateljesítménye iránt teljes elismeréssel vannak még azok is, akik egyébként fájó szívvel gondolnak vissza más intézkedéseire, melyek a papságban és a hivekben visszatetszést keltettek."*[23] Más helyütt így ír: *„Budanovich Lajos püspök úr nem egyszerű egyéniség, hanem kivételes képességű, erős energiájú,"* de rögtön hozzá is teszi, hogy *„fajtáját fanatikusan szerető vezéregyéniség. Soha nem csinált tikot abból, hogy ő nem magyarbarát."*[24] S éppen ez az a pont, ami miatt azonnal nem kívánatos személy lett a magyar hatóságok számára az 1941-es bevonulás után. Ennek több bizonyságát is adta: egy gyors cselekvést kívánó helyzetben passzívan várta a

Gróf Dr. Zichy Gyula kalocsa-bácsi érsek portréja

fejleményeket, nem vette fel a kapcsolatot sem az egyházi, sem pedig az állami hatóságokkal, bizonytalanságot szülve ezzel.[25] Egy alkalommal állítólag, amikor 1.500 magyar katona a bevonulást követően szentmisén vett részt a szabadkai Avilai Szent Teréz Plébániatemplomban, a püspök úr kivonult még a magyar Himnusz eléneklése előtt.[26] Ijjas kijelenti mind az érseknek, mind a miniszternek, hogy: *„Budanovich Lajos püspök úr nem maradhat meg az apostoli adminisztratura élén."*[27]

A vele kapcsolatos legnagyobb egyházjogi, egyben gyakorlati vád az volt, hogy nem *„ad nutum Sanctae Sedis"*, vagyis ideiglenes főpásztornak tekintette magát, hanem *„residentialis,"* vagyis megyéspüspöknek. Az *„Administratura*

A kalocsai érseki kastély jelenleg

Bacsiensis" [Bácsi Apostoli Kormányzóság; A Bács(i) név előfordul még a következő alakokban is: *Bacs(iensis)*, *Bács(iensis)*, *Bač(iensis)*, *Bac(iensis)*] kifejezést csak a leghivatalosabb iratokban használta, inkább a *„Dioecesis Bacsiensis"* (Bácsi Egyházmegye) kifejezést használta.[28] Egy új, szláv egyházmegye létrehozásán fáradozott egy olyan helyen, ahol a jelentés szerint a 480.000 katolikus hívő *„legalább kétharmada szinmagyar és a nemzetiségek lelkülete is közel áll a magyarságéhoz."*[29] Tény, hogy Budanovich kormányzó teljesen átszervezte az adminisztratúra egyházi szervezetét, lelkészségeket és plébániákat alapított, amivel sok helyütt tiltakozást váltott ki.[30] Önmagáért beszélő érdekesség, hogy például az 1939-es bácsi sematizmus a Szent Teréz Plébániatemplomot székesegyházként jelölte meg, holott erre a rangra körülbelül harminc évvel később emelik majd.[31] Budanovich törekvésének az egyik legfontosabb lépése az volt, 1936-ban egy *quasi* egyházmegyei

Budanovich Lajos

Budanovich Lajos (Lajčo Budanović) Bajmokon született 1873. március 27-én. Kalocsán végezte a kisszemináriumot és a teológiát, majd 1897-es papszentelése után Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye papjaként több helyen teljesített szolgálatot. Káplán volt Hercegszántón (1897), Katymáron (1897-1898) a szabadkai Szent György Plébánián (1898-1902), Újvidéken (1902-1910) és Baján (1910-1911), majd plébános Béregen (1912-1919) és a megszállást követően Baján (1919-1920). 1912-1913-ban pánszlávizmus és magyarellenesség gyanújába keveredett. 1920-ban az ősi kalocsai-bácsi érsekség legnagyobb városába, Szabadkára került, az Avilai Szent Teréz Plébánia plébánosának. Amikor 1923. február 15-én a Szentszék az elszakadt bácskai részeken létrehozta a Bácsi (Bácskai) Apostoli Kormányzóságot, ő lesz annak kormányzója. Ugyanez év november 9-én apostoli protonotáriussá nevezték ki, majd 1927. február 28-án cisamói címzetes püspökké. 1927. május 1-jén szentelték püspökké. 1936. június 30-án egyházmegyei szinódust tartott a Szent Teréz Plébániatemplomban, amelynek eredménye a Kormányzóságnak irányt mutatni akaró, 500 prokánont tartalmazó *Codex Bachiensis* lett. A magyarok bevonulását követően 1941. június 1-jével a Szentszék felmentette a kormányzóság irányítása alól, és Budapestre távozott, majd Mátraverebély-Szentkútra internálták. Amikor 1944-ben a Magyar Királyság újra elveszítette a Délvidéket, Grősz érseknek 1944. december 20-én vissza kellett adni Budanovichnak – általános helynöki felhatalmazással – az apostoli adminisztratúra irányítását, majd 1946. június 13-án a Szentszék intézkedése révén a püspök újra teljes jogú kormányzó lett. Haláláig, 1958. március 16-ig vezette az Apostoli Kormányzóságot. Kívánságának megfelelően a szabadkai Szent Teréz Plébániatemplom Nagyboldogasszony oltára mellé temették el.

A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye történeti sematizmusa 1777-1923. Schematismus historicus Cleri archidioecesis Colocensis et Bacsiensis 1777-1923. Szerk. Lakatos A. Kalocsa/Coloczae 2002. 282.

Sekulić A., *Budanović, Lajčo (Ljudevit)*. In: *Hrvatski biografski leksikon*. Gl. urednik A. Stipčević. Zagreb 1983-. 2 (1989) 425sk.

KFL.I.1.a. Generalia de Archidioecesi, ad 808/1923. pr. 26/II. 1923. (Dátum: Vatikán, 1923. február 15.) Csatolva: sz.n. 28/X. 1942. A bácskai apostoli adminisztratúra kérdése c. aktához.

KFL I.1.c. Perszonális iratok, Budanovich Lajos, 1912-1913.

Nova et vetera de Ecclesia Bačiensi – Suboticana. 28sk. In: *Schematismus primus dioecesis Suboticanae ad annum Domini 1968 qui est annus fundationis Dioecesis*. Suboticae 1968. 15-34.

zsinatot tartott. A 170 oldalas[32] *Codex Bachiensis* az egyházmegyévé szervezés jogi alapja lett. A *Codex* többek között a plébániai anyakönyvek szláv nyelvű vezetését írta elő, még a színmagyar plébániákon is (Ijjas szerint 102-ből 44[33]). Tény, hogy Jugoszláviában csak az államnyelven lehetett hivatalos iratokat írni, kivéve, ha valaki egyáltalán nem beszélte azt. A jelentés szerint az apostoli kormányzó még ezeknek a papoknak is visszaküldte a magyar nyelven írt leveleit a következő szöveggel: *„Scribat aut latine, aut slavice!"*, azaz *„Írjon vagy latinul, vagy szlávul!"*[34] A Bácskában Ijjas felmérése alapján 1941-ben 219 pap volt, közülük 93 magyar, 82 német és 44 szláv.[35] Az évtizedek óta tartó erős központosítás a feljegyzés szerint sokak önállóságának ártott.[36] Az idősebbek ill. a magyarok várták a Kalocsához való visszatérést, Ijjas megjegyzi azonban, hogy a német és szláv nemzetiségű fiatal klerikusok jó papok, de már horvát szellemben nevelődtek, még ha nem is idegenkednek a magyaroktól.[37] Budanovich ugyanis a kispapokat csak szláv nyelvű, jugoszláviai szemináriumokba küldte tanulni (főként Zágrábba).[38] Ezért a fiatalokat Ijjas József szerint valamilyen átképzésben kellene részesíteni, hogy megismerkedhessenek az ősi anyaegyházmegyével.[39]

Az egyházkormányzat témájához kapcsolódik a Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Társulatának kérdése. A Társulat a kalocsa-bácsi érsek meghívására és joghatósága alatt 1860 óta működött a Főegyházmegye területén. Az I. világháborút követő események a rendet is érzékenyen érintették, a rendházak kétharmada került a trianoni határokon kívülre. A Bácsi Apostoli Kormányzóságban maradt nővérek Budanovich püspök önállósodási törekvéseinek részeként 1930. október 23-án önálló kongregációvá alakultak.[40] A Bácskai Iskolanővérek Ijjas jelentése szerint 22 helyen vezettek intézetet, ezek közül 5 helyen laktak szlávajkúak is, illetve 6 helyen németajkúak.[41] Ennek ellenére az apostoli kormányzó szláv nyelvűvé tette a rend belső életét, a nővéreket Horvátországba küldte tanulni, ahol az amúgy kisszámú szláv hivatás nem tanulhatott meg magyarul. Ijjas szerint a bácskai nővérek nagy része vissza akar csatlakozni a kalocsai anyaházhoz, bár Budanovich óhaja még a visszacsatolás után is az volt, hogy mindenképpen meg kell tartani az új rendet oly módon, hogy a Bácskai Iskolanővérek a bunyevác, míg a Kalocsa Iskolanővérek a magyar iskolákat lássák el.

Anyagi ügyek

Mindezeken túl egy külön bonyolult problémát jelentettek az anyagi ügyek. Ijjas József röviden vázolta a jelentésében, hogy ezen a téren nagy visszaélések lehetnek (N.B.: vélelmezve a kalocsai érsek joghatóságát): Budanovich a trianoni határon kívülre került kalocsai birtokokat saját jövedelmének tekintette.[42] Minden jövedelmet igyekezett központosítani, így a papok stoláris jövedelmét (azaz a liturgikus cselekmények végzéséért járó jövedelmeket, az ún. stóla-díjakat) is fel kellett küldeni a központba.[43] Létrehozott egy alapítványt (*Budanovich püspök alapítványa*) is egy szabadkai bunyevác gimnázium létrehozására, amelynek építését a politikai helyzet változása ellenére is el akarja kezdeni.[44]

Mindezeket figyelembe véve Ijjas József sürgős intézkedések megtételét kérte mind főpásztorától, mind pedig a minisztertől.

Az újraegyesítés

Az első utat hamarosan egy második követte. Május 15-én már újra Budapesten volt, ahol a nagytekintélyű magyarországi szentszéki követ, Mgr. Angelo Rotta c. thébai érsek, apostoli nuncius (1930-1945; emberbaráti, zsidómentő tevékenységéért az egyik legnagyobb izraeli kitüntetést, a Világ Igaza címet is megkapta) az *uditore*[45] útján arra kérte Ijjast, hogy járjon közbe a magyar hatóságoknál azért, hogy Budanovich püspököt ne internálják, hanem várják be a Szentszék döntését.[46]

A domonkosok egykori budapesti rendháza és temploma a Thököly úton

Budanovich Lajos Budapestre érkezik

Ettől függetlenül még aznap hívatták Ijjast a Kultuszminisztériumba is, ahol közölték vele, hogy az esztergomi főegyházmegyés Dr. Beresztóczy Miklós miniszteri tanácsos (1939-1947, később esztergomi helynök 1950-1956)[47] a következő nap Szabadkára utazik, és meghívja a kultuszminiszter személyes vendégeként a püspököt Budapestre, ahol lakást alakítanak ki a számára a domonkos rendházban (N.B.: minden bizonnyal a pesti, Thököly úti rendházról lehetett szó). A fejleményekről Ijjas tájékoztatta Rotta nunciust is, egyben kérve, hogy levélben figyelmeztesse az apostoli kormányzót. A nuncius ezt szintén jónak látta, így írásban arra kérte Budanovichot, hogy ha önként nem is mond le, legalább nevezzen ki egy általános helynököt, aki együtt tud (és akar) működni a magyar hatóságokkal és a papsággal.[48] Másnap Ijjas Beresztóczyval együtt Szabadkára utazott. Elsőként a helyi katonai parancsnokot keresték fel, Bittó Dezső tábornokot,[49] akivel közölték küldetésük célját. A tábornok ezt tudomásul vette, de hozzátette, ha a püspök nem megy velük Budapestre, *„akkor a katonai hatóságok tovább már nem lesznek tekintettel a diplomáciai szempontokra, hanem a helyzet által parancsolt rendelkezést azonnal megteszik."*[50] Még aznap délelőtt 11 órakor elmentek Budanovichhoz, akivel hosszas tárgyalásokat folytattak. Leginkább az általános helynök személyéről és joghatóságáról vitáztak. Ezután Beresztóczy felhívta Dr. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi minisztert (1932-1938, 1939-1942), aki diplomáciai okokból egy olyan írásbeli nyilatkozat megtételét kérte még az apostoli kormányzótól, hogy ő önként és minden kényszer nélkül megy Budapestre. Közben Beresztóczyék elhozták Szilberekről a helynökjelöltet.[51] Budanovich végül nem

adott teljhatalmat az új vikáriusnak, sem pedig a nyilatkozatot nem volt hajlandó aláírni, mivel nem értett vele egyet. Így másnap a püspök nélkül utaztak vissza Budapestre. Indulás előtt felkeresték a tábornokot, aki még aznap védőőrizet alá akarta venni az addig teljesen szabad Budanovichot. Az internálása is küszöbön állt.

Budanovich mégis meggondolta magát és engedélyt kért a helyi katonai hatóságoktól a Budapestre utazáshoz.[52] Dr. Bárdossy László miniszterelnök (1941-1942) táviratban azzal a feltétellel adta meg az engedélyt, ha Budanovich Lajos megírja a kívánt nyilatkozatot Hóman Bálintnak. Május 20-án délben Ijjas és Beresztóczy a nunciushoz mentek, és beszámoltak neki a fejleményekről. Angelo Rotta arról tájékoztatta őket, hogy levelet írt mind az apostoli kormányzónak[53] mind Zichy érseknek, közölve a Szentszék kívánságát: Budanovich Lajos *„ad nutum ipsius Sanctae Sedis,"* vagyis *„magának a Szentszéknek a szolgálatára álló"* apostoli kormányzóként lett kinevezve, ezért a körülmények megváltozása miatt önként mondjon le a hivataláról, mivel a terület kormányzása visszaszáll a kalocsai érsekre.

Budanovich délután négy órakor érkezett meg Budapestre, ahol Beresztóczy Miklós fogadta és a domonkosokhoz kísérte. Másnap délelőtt 10 órakor az érsek kívánságára Ijjas József személyesen kézbesítette a nuncius levelét. Az apostoli kormányzó kísérője jelenlétében azt állította, hogy kényszertől vezérelve jött fel a fővárosba, mivel a helynöke azt állította, hogy az élete veszélyben van, a katonaságnak olyan vádak vannak a kezében, amelyek alapján a védekezés lehetősége nélkül fognak eljárni ellene. Éppen ezért a kultuszminiszternek írt levelében sem említette az önkéntességet. A miniszterelnök kéréséről állítása szerint nem tudott. Továbbra is kitartott amellett, hogy nem hajlandó önként lemondani, akkor sem, ha a Szentatyának ez a szándéka, és ha ez az ő helyzetét könnyítené meg. Mint mondotta: *„Ha a Szentszék el akar csapni, írja meg nekem két sorban, hogy nem kellesz, mehetsz, akkor tudom, hogy el vagyok csapva és így a dolog el van intézve."*[54] Két okkal indokolta a döntését: egyrészt életveszélyes fenyegetéssel kényszerítették állomáshelye elhagyására, másrészt nem akarja, hogy otthon a hívei szembeköpjék, mert cserben hagyta őket. Ijjas a feljegyzés szerint szóvá tette, hogy a Szentatyával kapcsolatban nem szokás ilyen kifejezéseket használni, a püspök szembeköpése pedig nem európai viselkedés. Ezután mindhárman a nunciatúrára hajtattak.

Angelo Rotta nuncius és Ijjas József tárgyalásai Budanovich Lajossal

Angelo Rotta másfél órán keresztül tárgyalt Budanovich Lajossal, majd a nuncius *„egészen belepirultan, szinte szemrehányóan"*[55] közölte Ijjassal, hogy az apostoli kormányzó hivatalos panaszt emelt nála, hogy életveszélyesen megfenyegették és állomáshelye elhagyására kényszerítették. Ijjas megjegyezte, hogy ez a vád valószínűleg nem igaz. Budanovich mindezek után udvariasan hazavitte Ijjast a Központi Papnevelő Intézetbe, s csak annyit kérdezett, hogy szabadon mozoghat-e a városban. Ijjas ezután rögtön a Kultuszminisztériumba sietett, és tájékoztatta a miniszter távollétében az őt helyettesítő Dr. Stolpa József államtitkárt (1937-1944) az eseményekről, aki a történetet hallva rögtön felhívta a miniszterelnököt. Bárdossy azt az utasítást adta, hogy azonnal egy táviratot kell megfogalmazni Rómába, tájékoztatva a nunciust még az ő hivatalos panaszának megérkezése előtt. Stolpa Ijjas jelenlétében felhívta a délvidéki katonai hatóságot, ahol aljas rágalomnak nevezték a vádakat. A helynök szintén cáfolta a neki tulajdonított vádakat, és kijelentette, hogy ezt hajlandó a nuncius úr előtt és Budanovich püspök úr szemébe mondani. Az államtitkár a Vigadóhoz ment Ijjas Józseffel, mivel ott a *Rerum novarum* ünnepségére érkező nunciust várták. Ott tájékoztatta a pápai követet a helyzetről, aki Ijjas beszámolója szerint megnyugodott, majd közölte Ijjassal, hogy a püspök lemondásától függetlenül közölni fogja a Szentszék intézkedését: a joghatóság a kalocsai érsekre száll és Budanovichot felmenti tisztségéből. Annyi kikötése van azonban, hogy a püspök megfelelő ellátásáról gondoskodjanak.

Május 23-án 11 órakor Hóman miniszter fogadta Budanovichot, majd Zichy érseket. A miniszter időlegesen leállította a bácsi birtok visszavételét. Délután Ijjas az érsek kíséretében a nunciushoz ment. Mons. Rotta megbízta Ijjast, hogy újra tárgyaljon Budanovichcsal, és közölje vele, hogy a kalocsai érsek a javadalmából a minisztérium jóváhagyásával havi 1000 pengőt juttat neki, ami akkor elégséges és megtisztelő jövedelemnek

Az Apostoli Nunciatúra egykori épülete a budai Várban

ANGELUS ROTTA
DEI ET APOSTOLICAE SEDIS GRATIA ARCHIEPISCOPUS THEBARUM IN ACAIA
ET IN REGNO HUNGARICO
NUNTIUS APOSTOLICUS

D E C R E T U M. N.5450/41.

Auctoritate a Beatissimo Patre PIO PAPAE XII Nobis per litteras Eminentissimi ac Reverendissimi Cardinalis ALOYSII MAGLIONE, a Secretis Status Suae Sanctitatis, diei 15 Maji 1941 sub N.3748/41. tributa, praesentium tenore, ob mutatas rerum conditiones in territorio Ecclesiae, revocamus a munere Administratoris Apostolici "ad nutum Sanctae Sedis" Excellentissimum ac Reverendissimum D.D. Ludovicum Budanovic, episcopum titularem Cissami, qui hucusque tale munus sollerter gessit, eiusque in loco, Excellentissimum ac Reverendissimum Dominum Dominum Julium e comitibus Zichy, Archiepiscopum Colocsiensem, nominamus et constituimus Administratorem Apostolicum "ad nutum Sanctae Sedis" illius territorii, quousque a Sancta Sede definitivo regimini Ecclesiae providetur.

Statuimus autem ut praesens Decretum ad notitiam feratur cleri et fidelium eiusdem Administrationis Apostolicae a novo Administratore Apostolico.

Hoc Decretum suam obtinet vim ab ineunte die 1 Junii huius anni, a quo tempore consequenter cessabit jurisdictio Excellentissimi D.D. Ludovici Budanovic qua Administratoris Apostolici, eiusque Vicarii.

Datum Budapestini ex Aedibus Nuntiaturae Apostolicae die 26 Maji 1941.

+ Angelus Rotta

Archieppus tit. Thebar., Nuntius Apostolicus.

Mons. Angelo Rotta apostoli nuncius 1941. május 26-iki dekrétuma

számított. Ezért arra kéri a püspök urat a Szentszék nevében, hogy adja vissza a joghatóságát és tegye megfontolás tárgyává, hogy lemond a szabadkai Szent Teréz Plébánia javadalmáról is, mivel ebben a helyzetben nem lenne szerencsés megtartania.

Másnap délelőtt Ijjas fel is kereste az apostoli kormányzót, de a két és fél órás tárgyalás eredménytelenül zárult. Budanovich kijelentette: *„sem az adminisztraturáról, sem a plébániáról le nem mondok, hanem várom a Szentszék tételes intézkedését arról, hogy engem elcsap.”*[56] A pénz helyett pedig a bácsi uradalomból megfelelő fajárandóságot kért, amit szabadon értékesíthet. Emellett a plébániát is meg akarta tartani, legfeljebb *„administrator in spiritualibus,”* azaz lelki joghatóságot kapna az, aki a tényleges lelkipásztori feladatokat majd helyette ellátja. Nem érezte magát arra sem kötelezettnek, hogy elszámoljon a bácsi birtokról, továbbá ragaszkodott az azévi hozamhoz, mert szüksége van rá az alapítványához, amelynek egyben az elismerését is kérte.

Budanovichtól Ijjas József azonnal a nunciatúrára sietett. Rotta nuncius belátta, hogy nincs más megoldás, mint a tárgyalásokat lezártnak tekinteni, és a Szentszék utasításainak megfelelően eljárni. Kérte az érsek úrtól 1000 pengős megajánlás írásba foglalását, ami még aznap meg is történt.[57] Aznap este a nuncius kijelentette az érsek úrnak, hogy június 1-től ő kapja meg a joghatóságot, de anyagi ügyekben nem rendelkezik. Ezt Budanovich püspök úrnak már az új főpásztorával kell közvetlenül rendeznie.

Közben annyi változás állt be, hogy Budanovich május 26-án levelet írt a nunciusnak,[58] amelyben lemondott a kormányzóságról és a szabadkai plébánia javadalmáról is.[59] A nuncius továbbította a hírt Romának, az érseknek és a kultuszminiszternek is, és még aznap kiadott XII. Pius pápa (1939-1958) tekintélyével, a Szentszék felhatalmazásával egy dekrétumot, amelyben június 1-jével Budanovich Lajost felmentette az *„ad nutum Sanctae Sedis”* apostoli kormányzói hivatalból, és ugyanezzel a hatállyal gróf Zichy Gyulát nevezte ki ugyanebbe a joghatóságba.[60] Május 28-án Budanovich püspök beszélni szeretett volna Ijjas Józseffel, aki fel is kereste a domonkosoknál. Másnap két levelet írt, egyet a nunciusnak,[61] amelyben annyiban értelmezte előző levelét, hogy *„administrator in spiritualibus”* kirendelését kérte Szabadkára, de nem mond le ottani javadalmáról. A másik levelet az érseknek címezte,[62] amelyben mint a szabadkai Szent Teréz Plébánia plébánosa köszöntötte új főpásztorát, és kérte, hogy megbízottja, Zvekanovics Mátyás, az erdészeti hivatal vezetője közreműködhessen a javak átadásánál. (Zvekanovich Mátyás, azaz Matija Zvekanović 1939-1941 között jószágigazgató volt, 1955-től Budanovich segédpüspöke, majd 1958-tól utóda, egyben a Szabadkai Egyházmegye első püspöke 1968-1989 között.[63]) A püspök a leveleket átadta Ijjasnak kézbesítés céljából. Az új hír Zichy érseket, aki még aznap értesült róla, és Rotta nunciust is, akivel Ijjas csak 31-én tudott beszélni, nagyon meglepte. Utóbbi *„nagyon fölháborodott. Kijelentette, hogy ő nem engedi játszani a szavakkal.”*[64] Ezért nem is volt hajlandó átvenni a levelet.

A joghatóság átruházását követő események

Június 1-jén, Pünkösdvasárnap, a joghatóság átadása napján Ijjas József fel akarta keresni Budanovichot, de meglepődve tapasztalta, hogy nincs otthon. Állítólag rokonlátogatásra ment Szentendrére. Másnap telefonon jelentkezett, és jelezte, hogy a budapesti Maglódi úti Horthy Kórházba vonult be. Így Ijjas írásba foglalta a nuncius üzenetét,[65] és kétszer próbálta két kispappal kézbesíteni, mégis csak június 10-én délben tudták átadni neki. Ezután a püspök ismét találkozót kezdeményezett Ijjassal. Jelezte, hogy tudomásul vette a közlést, majd bemutatta újabb beadványait a bácsi javadalmak elosztása és az alapítványa ügyében.[66]

Budanovich Lajos csak rövid ideig maradt Budapesten. Egy másik, ismeretlen szerző által készített feljegyzés[67] szerint a püspök az ott tartózkodása alatt a környékbeli, szerbek lakta plébániákat (Tökül, Ráckeve, Szentendre) kereste fel, ahol az anyakönyveket tanulmányozta, majd a helyi plébánosokat azzal vádolta, hogy elmagyarosítják a híveket. Ezért a belügyminiszter augusztus 14-iki utasítására a mátraverebélyi ferences kolostorba internálták a főpapot.

A Bácsi Apostoli Kormányzóság feletti joghatóság tehát a dekrétum értelmében újra eredeti birtokosára szállt, de Zichy Gyula elődjéhez hasonlóan *„ad nutum Sanctae Sedis”* apostoli kormányzói kinevezést kapott, hiszen magát az adminisztratúrát a helyzet bizonytalansága miatt – ahogy ez ilyenkor szokásos – a Szentszék nem szüntette meg, kivárva a további fejleményeket és a helyzet stabilizálódását (így járt el Trianon után is, hiszen csak 1923-ban hozta létre a Kormányzóságot, évekkel a békeszerződés aláírása után). Az újraegyesülést követően részletesen felmérték a Kalocsára visszaszállt Kormányzóság javaival történteket az elcsatolás és a visszacsatolás közötti időben. Beresztóczy Miklós egy az olasz fordításban 28 oldalas, mellékletekkel ellátott jelentést írt,[68] amelyben a deficitet, azaz Budanovich tartozását az érsekség felé 770.113,99 pengőben és 1.315.062 koronában állapították

Ijjas József érseki biztos Horváth Győző káptalani helynöknek papok társaságában mutatja Küllődön az egykori határt 1942. szeptember 18-án. A háttérben feltehetően Hercegszántó

A szabadkai Szent Teréz templom és a plébánia egykorú felvételen

meg, Zichy érsek felé pedig 55.000 pengőben, a püspök alapítványát pedig nem létezőnek nyilvánította.[69] Az érseki szék üresedése miatt Dr. Horváth Győző segédpüspök (1912-1944) lett a kalocsai káptalani helynök és bácsi apostoli kormányzó (1923, 1942-1943), aki 1942-es szabadkai bérmaútja alkalmával vette észre, hogy az anyakönyvekben a *„Dioecesis Bacsiensis"* kifejezés szerepel, ezért *„a tiszta történelmi igazság érdekében"* elrendelte azok eltörlését.[70] Az ügyet annyira fontosnak tartotta, hogy a püspök az összes leiratot saját kezűleg írta alá. Miután csak néhány helyről érkezett visszaigazolás, például Szabadkáról a Szent Teréz Plébániáról (*„a benne foglalt intézkedéseknek pontosan és lelkiismeretesen eleget tettem"*[71]), Kalocsa fontosnak tartotta, hogy írásbeli visszajelzések érkezzenek, ezért megsürgette a visszaigazolásokat,[72] amelyet aztán espereskerületenként gyűjtöttek. Ilyen és ehhez hasonló levelek érkeztek, mint Óbecse-Belváros: *„Tisztelettel jelentem, hogy a 4188 sz. rend.* [= számú rendelkezés] *alapján a rendelkezés vétele után káplánommal elővettük az anyakönyveket és a »Dioec.* [Dioecesis] *Bačiensis«-t mindenütt erösen eltüntettük."*[73] Szentfülöp: „[…] *elrendelt törlést végrehajtottam; azonnal megtettem, de nem tudtam, hogy azt külön jelezni is kell."*[74] Apatin-Jézus Szent Szíve Lelkészség: *„Mint Kegyelmes Püspök Úrnak* [t.i. Horváth Győző] *a bérmáláskor végzett hivatalvizsgálat alkalmával személyesen jelentettem, az az apatini Jézus Sz.* [= Szent] *Szive vikária anyakönyveiben a »Dioecesis Bacsiensis« kifejezés nem fordul elö. A »Historia domus« címlapján nevezett kifejezés rajta volt, e címlapot sajátkezüleg kitéptem."*[75] Megindult tehát a visszarendezés, elvi-ideológiai síkon is.

Budanovich a ferenceseknél maradt 1943. május 26-ig, amikor engedélyt kapott arra, hogy meglátogassa a beteg nővérét Szabadkán. Ijjas József ennek a látogatásnak a kapcsán küldte el Kalocsára az addig felgyülemlett készült iratokat, és írt még egy utolsó feljegyzést.[76] Egyházjogi akadálya nem volt visszatérésének, hiszen még mindig a Szent Teréz Plébánia plébánosa volt. A politikai engedélyt a Belügyminisztérium adta meg. Bár a bácsi főispán csak két hét, plébániára korlátozott tartózkodást garantált, a belügyminiszter kijelentette, hogy a további internálás nem kívánatos. Beresztóczy tudatta a hírt Ijjassal, aki hasztalan próbált tiltakozni. Budanovich püspök május 26-án délután este 9 órakor érkezett vissza Szabadkára. Ugyanazzal a vonattal Ijjas József szabadkai érseki biztos is a városba utazott. A Kultuszminisztérium kérésével zárul a feljegyzés: *„mentsük, ami még menthető."*[77]

A világháború vége és a terület végleges kettéválasztása

Budanovich Lajos a hadiszerencse fordulásával 1944. december 20-án visszavette a terület feletti joghatóságot, és azt 1958-ban bekövetkezett haláláig, azaz összesen mintegy 32 évig kormányozta.[78] Utóda, bizalmasa, Matija Zvekanović (Zvekanovich Mátyás) lett, aki 1955-től segédpüspökként segítette az apostoli kormányzót. Budanovich álma, tervei részben teljesültek, hiszen VI. Pál pápa (1963-1978) idején véglegessé vált a Bácska Jugoszláviába került részének a sorsa: 1968. január 25-én, az egykori Bács vármegye és az ősi érsekség középkori védőszentjének Szent Pálnak az ünnepén,[79] a *Praeclarissima Pauli* bullával[80] létrehozták a Szabadkai Egyházmegyét. Az apostol az új püspökség védőszentje, a szabadkai Szent Teréz Plébániatemplom pedig a székesegyháza, első püspöke pedig Zvekanović lett, aki összesen 31 éven keresztül vezette az adminisztratúrát illetve egyházmegyét. Az új egyházmegye a jugoszláv állam hivatalos szláv ideológiai vonalát követte, így az első szabadkai sematizmus az egykori Bácsi Főegyházmegye (sic!) közvetlen vagy közvetett alapítójaként egyenesen Szent Metódot (815-885) nevezi meg,[81] e módon is homályosítva a majd ezer éves kapcsolatot Kalocsával. A legtöbb mértékadó (és nemcsak magyar) történész ma nem osztja ezt az alapításra vonatkozó véleményt, de tény az, hogy a középkori Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyének két székhelye, két székesegyháza és két székeskáptalana volt (Kalocsán és Bácson). A kettősség kialakulására többféle teória látott napvilágot: egyesek szerint két (fő)egyházmegye egyesült, míg más, főleg jelenkori kutatók szerint egyetlen érsekség változtatta a székhelyét a századok során.[82]

Aztán, mivel Jugoszlávia az 1990-es évektől kezdve fokozatosan szétesett, nemzetiségi és egyházi téren egy teljesen új helyzet jött létre, amely a gyökerek valamivel szabadabb újragondolását tette lehetővé. Budanovich püspök élete – csakúgy, mint Ijjas Józsefé – ma is intenzív kutatások és viták témája, horvát részről is.[83] Reméljük azonban, hogy ezek a kutatások és viták segítenek tisztázni történelmünk egy viharos időszakát, hiszen ahhoz, hogy ezt az időszakot jobban megértsük, még sok dokumentum – és megannyi érzelem – feldolgozására van szükség. A Bácska történelmileg nyelvében és kultúrájában gazdag vidék. Minden remény megvan arra, hogy az évszázadok óta itt együtt élő nemzetiségek újra békében és egymásra számítva tudjanak majd élni. ◆

Budánovich püspök levele a kalocsai Érsekhez 1941. május 29-én

Másolat. I/9.
Budapest, 1941. május 29.

Nagyméltóságu és Főtisztelendő Érsek Úr!
Kegyelmes Uram!

Midőn a Szentszék a bácskai Apostoli kormányzóság joghatóságát rólam Nagyméltóságodra ruházta át, az év junius 1-én megszünöm a főegyházmegye bácskai részének Ordináriusa lenni, ez alkalommal mint a szabadkai szt.Teréz plébánia plébánosa Nagyméltóságodat mint Főpásztoromat a legmélyebb tisztelettel üdvözlöm.

Egyuttal kérem Nagyméltóságodat, hogy a bácsi uradalom átadásánál akként kegyeskedjék intézkedni, hogy a birtok és ingóság átvétele jegyzőkönyvek kiséretében s az én megbizottam, Zvekanovics Mátyás, az Erdészeti hivatal vezetőjének, közremüködésével, ne pedig a bizottság önhatalmu kézrátétele utján történjék.

Kérem Nagyméltóságodat, hogy a jegyzőkönyveket nekem is megküldeni kegyeskedjék, hogy a bentfoglaltakra megtehessem észrevételeimet s fenntarthassam esetleges igényeimet.

Az illető javaknak eddigelé én voltam a kezelője és élvezője, kötelességszerüen tudnom kell, hogy azok milyen állapotban kerülnek ki az én igazgatásom alól.

Fogadja Nagyméltóságod

Legmélyebb tiszteletem kifejezését:
[Budanovich Lajos]
cisamoi c. püspök

———————————————————

Nagyméltóságu és Főtiszt.
Dr. ZICHY GYULA GRÓF
Kalocsai érsek urnak
Kalocsa.

(Az „I/9” jelzés, és a levél első bekezdésében lévő aláhúzás utólagosan, ceruzával hozzáadott kiemelés, az aláírás – lévén másolat – hiányzik.)
KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 3546/1943. sz. (Szabadka, 1943. május 28., I/9. sz.)

Dr. Ijjas József levele Budánovich püspökhőz 1941. június 7.

VI.
I/11

NAGYMÉLTÓSÁGU PÜSPÖK UR!
KEGYELMES URAM!

Pünkösd vasárnapján szerettem volna személyesen beszámolni a Nuncius urnál történt közvetités eredményéről. Sajnos, Nagyméltóságodat nem találtam otthon. Azóta az elmult héten a szemináriumi évzárás, vizsgák, konferenciák, bucsuzások és még hozzá a most folyó bérmálások annyira igénybe vettek és lekötötték minden időmet, hogy fizikailag nem találtam rá módot, hogy az akkor elmaradt személyes referátumot pótolhassam. Mivel tovább már nem akarom halasztani jelentésemet, ezért ezuton vagyok kénytelen ezt megtenni. Holnap papszentelésünk lesz, hétfőn vizsga elnök vagyok, kedden a Délvidékre utazom, igy aligha lesz időm, hogy Kegyelmes uramnál jelentkezhessem.

Nagybecsü megbizása alapján Nagyméltóságod levelével jelentkeztem a Nuncius urnál. Előbb szóbelileg előadtam Nagyméltóságod álláspontját a szabadkai Szent Teréz-plébánia birtoklására vonatkozólag, majd átnyujtottam a levelet is. A Nuncius úr meglepődve hallotta tőlem, hogy Excellenciád nem tartja elintézettnek a plébániai javadalomról való lemondását. Ő ugyanis Nagyméltóságodnak előző levelét ugy értelmezte, hogy az a lemondást is tartalmazza. Ilyen értelemben tett azonnal jelentést Rómába és ugyanezt irta meg a kalocsai érsek urnak is. Azonnal elővett Nagyméltóságodnak hivatkozott levelét és annak szövegét magyarázva bizonygatta, hogy azt másképp nem lehet értelmezni, mint ahogy ő értelmezte. Amikor a levelet is elolvasta, meglepődése idegességgé fokozódott és a levelet egyszerüen visszaadta nekem azzal, hogy ő ezzel nem akar foglalkozni, mert Nagyméltóságod érdekében nem tartja megfelelőnek, ha ő ebben további lépéseket tesz. Engem megbizott azzal, hogy közöljem Nagyméltóságoddal az ő csodálkozását és azt az álláspontját, hogy ő a Szentszék felé továbbra is azt a meggyőződést képviseli, hogy Nagyméltóságodnak akkor benyujtott irása a plébániai javadalomról való lemondást is jelenti. Sem irásban, sem pedig a személyes beszélgetés alkalmával nem méltóztatott azt kifejezni előtte, hogy a plébániai javadalom megtartása conditio sine qua non lett volna. Most utólag ő ezt el nem fogadja és ilyen irányban lépéseket nem óhajt tenni.

Ezeket megbizatásomnak megfelelően vagyok bátor Nagyméltóságodnak előadni és a nekem átnyujtott és a Nuncius urtol el nem fogadott levelet tisztelettel visszaszármaztatni. A Nuncius urat nagyon bántja ez az ügy, mert már boldog volt, hogy a Rómába tett jelentésével ez az ügy lezárult. Most bizonyára érdeklődni fog még majd nálam a továbbiak iránt, ezért igen hálás lennék, hogyha Nagyméltóságod elhatározásáról engem is kegyeskednék értesiteni.

Mélységes tisztelettel maradok Nagyméltóságodnak

alázatos szolgája:
Dr. Ijjas József

Budapest, 1941. junius 7.

(A bal és jobb felső sarokban található jelzések, valamint az aláírás kézzel írottak.)
KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 3546/1943. sz. (Szabadka, 1943. május 28, I/11. sz.)

[1] Lakatos A., *Fejezetek a Főegyházmegye 20. századi történetéből*. 13, 16. In: *A Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye Almanachja*. Kalocsa 2008. 13-47. Ezúton szeretném megköszönni a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár munkatársainak segítségüket.

[2] *Status Personalis Archidioecesis Colocensis et Bacsiensis ad annum Christi 1923*. Coloczae 1923. A plébániák/lelkészségek ill. a lakosok száma attól függően változhat egy kicsit, hogy melyik évet ill. melyik kimutatást vesszük alapul. A fent jelzett adatok az 1923-as sematizmus alapján készültek, amely az utolsó közös kalocsa-bácsi sematizmus volt, a rövid ideig tartó visszatéréskor kiadott 1942-est kivéve.

[3] Lakatos 13sk.; Az 1923-as sematizmus adatai szerint a Főegyházmegye területén (0,1 százalékra kerekítve) 69 % (674.607 fő) római katolikus, 1,3 % (12.889) görög katolikus hívő élt, az ortodoxok aránya 16 % (156.665), az evangélikusoké 6,5 % (63.927), a reformátusoké 4,8 % (46.601), az izraelitáké 1,9 % (18.635) volt. Egyéb: 0,4 % (3.797). Ez összesen 977.122 lakost jelentett. A Főegyházmegyének 287 papja, 36 kispapja és 35 kisszeminaristája volt, valamint a területen 8 szerzetesrend működött 49 házban. *Status Personalis 1923*.; A katolikusok aránya valamivel az országos átlag felett, a protestánsoké valamivel az országos átlag alatt volt. Lakatos 15.

[4] Lakatos 13.

[5] Ibidem.

[6] Ilyen volt például az érsek 6 oldalas levele a hatalmat átvett *Narodna Upravá*nak. Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Kalocsa (= KFL) I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 586/1919. sz. (Dátum: Kalocsa, 1919. január 30.)

[7] KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 1402/1921. sz. (Kalocsa, 1921. március 30.)

[8] Az első szabadkai sematizmus által említett, mások és általam is már másutt idézett február 10-iki dátum elírás lehet. Más források a 15-iki alapítást támasztják alá. Vö.: *Nova et vetera de Ecclesia Bačiensi – Suboticana*. 28. In: *Schematismus primus dioecesis Suboticanae ad annum Domini 1968 qui est annus fundationis Dioecesis*. Suboticae 1968. 15-34.; Tóth T., *A Bácsi Apostoli kormányzóság 1941-es visszacsatolása Kalocsához Ijjas József feljegyzései alapján*. In: *Deliberationes* 1 (2008) 123-138.; KFL.I.1.a. Generalia de Archidioecesi, ad 808/1923. pr. 26/II. 1923. (Dátum: Vatikán, 1923. február 15.) Csatolva: sz.n. 28/X. 1942. A bácskai apostoli adminisztratúra kérdése c. aktához.

[9] KFL.I.1.a. Generalia de Archidioecesi, sz. n. (Budapest, 1925. november 4.) Csatolva: sz.n. 28/X. 1942. A bácskai apostoli adminisztratúra kérdése c. aktához. Eredeti kiemelés, szaggatott vonallal.

[10] Lakatos 21.

[11] KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 3546/1943. sz. (Szabadka, 1943. május 28.) 1. *Dr. Ijjas József levele 1941. május 4. Zichy érsek urhoz.* A továbbiakban a fent jelzett aktában használt rövidítésekkel utalunk az egyes iratokra. Pl.: I[jjas]/1. ill. oldalszám.

[12] KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 3546/1943. sz. (Szabadka, 1943. május 28.) 2. *Dr. Ijjas József jelentése 1941. május 6-án a V.K.M.-nek.* Vö. ed.: Merk Zs., *Adatok Budanovich Lajos püspök tevékenységéhez a Délvidék Magyarországhoz kerülésének időszakában (1941-1944)*. In: *Bács-Kiskun megye múltjából XIV*. Szerk. Iványosi-Szabó T., Tóth Á. Kecskemét 1998. 263-283. Itt: 265-270.

[13] KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, sz. n. Pro memoria! Feljegyzés, a felszabadult Bácska adatai (Kalocsa, 1941. április 26.); Ibidem, sz. n., A bácskai ap. adm. adatai, 1941.

[14] Ijjashoz és a korabeli iratok nyelvezetéhez hasonlóan a *"szláv"* kifejezést használjuk mindazon délszláv (*illyirica*) népcsoportok jelölésére, amelyekről a szövegben szó van, amikor általános megnevezésről van szó, pontosítás nélkül (pl. horvátok, bunyevácok, sokácok értendők alatta).

[15] I/1. 6.

[16] Ibid. 6sk.

[17] Ibid. 6.

[18] Ibidem.

[19] Ibid. 7.

[20] Ibid. 7sk.

[21] *„Ki a magyarokkal!"* Ibid. 7.

[22] Ibid. 8.

[23] I/1. 2.

[24] I/2. 2.

[25] I/1. 1.

[26] I/2. 6.

[27] Ibid. 2.

[28] Ibidem.

[29] I/2. 3.

[30] Egy ilyen tiltakozás volt Magyarkanizsa, Újvidék, Óbecse és Mohol plébánosainak Kalocsára eljuttatott memoranduma, amelyben mások mellett a kalocsai érsek segítségét kérik. Mint írják: a változtatások hatalmas *„elkeseredést és lelki rombolást okoznak a papságban és a hívekben."* A levélhez részletes dokumentációt, többek között Budanovich leveleit is mellékelték. Az akta fedlapjára a következő megjegyzés került: A *„K.* [= Kegyelmes] *Úr ad acta tétetni rendelte."* Vagyis Zichy érseknek nem állt módjában semmit sem tenni. KFL. I.1.a. Generalia de Archidioecesi, sz.n. 1926. A lelkészségek szaporítása miatt panasz Budanovics ap. adm. ellen.

[31] KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, sz. n. Pro memoria! Feljegyzés, a felszabadult Bácska adatai (Kalocsa, 1941. április 26.); Ibidem, sz. n., A bácskai ap. adm. adatai, 1941.; *Nova et vetera* 30.

[32] I/2. 2.

[33] Ibid. 4.

[34] Ibid. 5.

[35] I/1. 4.

[36] I/2. 6.

[37] I/1. 4.

[38] 28 kispapja volt ekkor a Bácskának, illetve két újmisést szenteltek Zágrábban a jelentéstétel előtti héten. Ibid. 5.

[39] Ibid. 4.

[40] *Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek*. *Magyar Katolikus Lexikon* (= MKL). Főszerk. Diós I. Szerk. Viczián J. Budapest 1993-. 9 (2004) 103sk.

[41] I/2. 7sk.

[42] I/1. 3.

[43] Ibid. 3.; I/2. 5sk.

[44] I/2. 8.

[45] Ügyhallgató, beosztott diplomata pap. Ma a szentszéki diplomáciában nem használt elnevezés.

[46] KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 3546/1943. sz. (Szabadka, 1943. május 28.) 5. *Dr. Ijjas József jelentése Zichy érsek úrhoz 1941. május 17-én.*

[47] 1905-ben született Budapesten, nevét (Bartmann) valószínűleg 1939-ben magyarosította. Több könyv szerzője. 1948-ban bebörtönözték, ahol megtört, majd ő lett a magyar békepapi mozgalom egyik legismertebb alakja. 1950-ben Mindszenty József hercegprímás (1945-1971) bebörtönzése idején rövid időre esztergomi káptalani helynök lett, majd 1951-1956 között általános helynök. 1950-1956 között szervezője és első elnöke az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának, 1957-től főtitkára. 1953-1973 között országgyűlési képviselő, 1961-1973 között az Országgyűlés alelnöke. A szocialista államhoz való viszonya miatt személye ma erősen vitatott. Diós I., *Beresztóczy Miklós*. In: MKL 1 (1993) 768.; Beresztóczynak 1941. június 16-án, Budapesten kelt jelentése, amelyet Serédi Juszitnián bíboros, hercegprímásnak (1927-1945) küldött, alátámasztja Ijjas itt idézett jelentéseit és feljegyzéseit. Ed. Merk 271-279.

[48] KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 3546/1943. sz. (Szabadka, 1943. május 28.) 3. *Az Ap*. [= Apostoli] *Nuntius levele Budánovich püspökhöz 1941. május 15-én.* Vö.: Merk 280sk.

[49] Szabadka város magyar katonai parancsnoka volt. 1885-ben született Hidaskürtön, 1956-ban halt meg emigrációban, Brisbane-ben.

[50] I/5. 2.

[51] Végül a magyar Dr. Aczél Endre szilbereki plébános személyében sikerült megegyezniük, aki a hivatalt, amely Budanovich döntése értelmében csak korlátozott *„absente episcopo"*, azaz a püspök távollétére szóló joghatóság volt csupán, és csak a kormányzóság június 1-jei átadásáig viselte. A jelentések azt sugallják, hogy Aczél a kényes helyzetre való tekintettel fogadta el a kinevezést, és a Kalocsához visszatérés pártján állt.

[52] KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 3546/1943. sz. (Szabadka, 1943. május 28.) 6. *Pro memoria Dr. Ijjas Józseftől 1941. május 24-én.* 7.

[53] KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 3546/1943. sz. (Szabadka, 1943. május 28.) 4. *Az Ap. Nuntius levele Budánovich püspökhöz 1941. május 19-én.*

[54] I/6. 2.

[55] Ibid. 3.

[56] Az eredeti szövegben hibásan *„adminisztarturáról."* Ibid. 5.

[57] KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 3546/1943. sz. (Szabadka, 1943. május 28.) 7. *Zichy érsek levele a Nuntiushoz 1941. május 24-én.*

[58] *Nova et vetera* 28sk.

[59] KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 3546/1943. sz. (Szabadka, 1943. május 28.) 10. *Pro memoria Dr. Ijjas Józseftől 1941. június 7.*

[60] KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 2100/1941. sz., érk. 1941. május 28. (Budapest, 1941. május 26.).

[61] KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 3546/1943. sz. (Szabadka, 1943. május 28.) 8. *Budánovich püspök levele a Nuntiushoz 1941. május 29-én.*

[62] KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 3546/1943. sz. (Szabadka, 1943. május 28.) 9. *Budánovich püspök levele a kalocsai Érsekhez 1941. május 29-én.*

[63] Vö. *Schematismus primus* 152sk.

[64] I/10. 1.

[65] KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 3546/1943. sz. (Szabadka, 1943. május 28.) 11. *Dr. Ijjas József levele Budánovich püspökhöz 1941. június 7.*

[66] Ezt Beresztóczy is megerősíti Budapesten, 1941. július 8-án kelt, Serédinek küldött levelében. Ed. Merk 270sk.

[67] Budapest, 1944. március 14. Ismeretlen szerzőjű feljegyzés Budanovich Lajos püspök tevékenységéről. Ed. Merk 281sk.

[68] KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 3546/1943. sz. (Szabadka, 1943. május 28.) 13. *Beresztóczy min. tan. jelentése Budánovich elszámolásáról*. Kelt Budapesten, 1942. február 4-én.

[69] I/13. 24., 27sk.

[70] KFL. I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 4188/1942. sz. (Kalocsa, 1942. június 17.) Az akta tudósít a történtekről, az iratcsomó maga pedig tartalmazza az összes ide vonatkozó iratot.

[71] Ibid. Szabadka, 1942. július 16.

[72] Ibid. Kalocsa, 1942. szeptember 27.

[73] Ibid. Óbecse, 1942. október 2.

[74] Ibid. Szentfülöp, 1942. október 6.

[75] Ibid. Apatin, 1942. október 9.

[77] KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 3546/1943. sz. (Szabadka, 1943. május 28.) 12. *Pro memoria Dr. Ijjas Józseftől 1943. május 27-én.*

[78] I/12. 2.

[79] *Nova et vetera* 28sk.

[80] Bács-Kiskun megye címerében Bács vármegyére és védőszentjére emlékeztet Szent Pál alakja. A Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye jelenlegi védőszentje Szent István király, míg a Szabadkai Egyházmegye patrónusa Szent Pál.

[81] *Schematismus primus* 35sk.

[82] *Nova et vetera* 20.

[83] Bővebben: Thoroczkay G., *Előszó*. In: Katona I., *A kalocsai érseki egyház története*. I. Kalocsa 2001. I-XXX.

[84] Az aktuális Budanovich-kutatások egyik példája: Žigmanov T., *Biskup Budanović u zavičajnoj i nacionalnoj historiografiji*. In: CCP 56 (2005) 193-208.

A képek jegyzéke: 1. KFL.I.1.a. Generalia de Archidioecesi, sz.n. 1926. A lelkészségek szaporítása miatt panasz Budanovics ap. adm. ellen. Térkép melléklet (hátoldalán felirat: Dismembratio Obornjača); 2. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár, Kalocsa (KFK) képgyűjteménye 2132. sz.; 3-6. A szerző felvételei (2008); 7. KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 2100/1941. sz., érk. 1941. május 28. (Budapest, 1941. május 26.).; 8. KFK képgyűjtemény 3869/1. sz. A hátoldal feliratai: „Foto-Ivan, Zombor; Küllőd 1942-IX-18; Kilátás Hercegszántóra, melynek tornyát ebből az erődítményből lőtték a szerbek."; 9. KFK képgyűjtemény 1111. sz.